

(Antroji neišlikusioji dalis turėjo nagrinėti komediją ir jambo-grafiją.)

Kai kuriuos iš čia suminėty veikalių tik su rimtom išlygom ir abejonėm galima būtų priskirti Aristotelui. Pavyzdžiui, kai kurie tyrinėtojai abejoja dėl „Kategorijų“, „Eudemo etikos“ autorystės, o „Didžioji etika“ laikoma jau poaristotelinės epochos kūriniu, nes jame ryški stoicizmo įtaka.

Aristotelio būta produktyvaus filosofo. Išlikusiame jo darbų sąrašė, sudarytame, praėjus šimtui metų po jo mirties, vieno Aleksandrijos bibliotekos darbuotojo, yra 146 veikalių pavadinimai. Tačiau jame nėra pagrindinių Aristotelio veikalų, kurie figūruoja Androniko sąvade. Manoma, kad dalis Aristotelio archyvo yra pakliuvę iš Nelėjo ar jo įpėdinių į Aleksandrijos biblioteką ir čia žuvę.

Į lietuvių kalbą yra išversti ir išleisti du Aristotelio traktatai: „Apie sielą“ (1959, vertė V. Sezemanas) ir „Poetika“ (1959, vertė M. Ročka).

Šioje chrestomatijoje ištiesi spausdinamos „Nikomacho etikos“ antroji ir „Politikos“ penktoji knygos.

NIKOMACHO ETIKA

ANTROJI KNYGA

I. Dorybė yra dviejų rūšių: intelektualinė ir etinė. Intelektualinė dorybė dažniausiai kyla ir toliau vystosi iš mokslo, todėl jai reikia patyrimo ir laiko; etinę dorybę išgyjame per protą, dėl to ir jos pavadinimas atsirado iš žodžio *įprotis*, tik nežymiai pakeitus tą žodį. Iš čia aišku, kad nė viena etinė dorybė nėra mums įgimta. Mat, nė vieno įgimto dalyko negalima įpratinti elgtis kitaip, negu jam įgimta. Pavyzdžiui, akmuo iš prigimties krinta žemyn, ir, net tūkstantį kartų mesdamas aukštyn, neipratinsi jo nekristi žemyn; neipratinsi ir ugnies kristi žemyn, ir kitų daiktų elgtis prieš jų prigimtį. Taigi etinės dorybės mums neatsiranda nei iš prigimties, nei iki prigimties — mes tik sugebame jų išgyti, o paskui jas išvystome įpratimo dėka. Be to, mums įgimtus dalykus mes pirmiau sugebame vykdyti, o tik paskui juos realizuojame veiksmais — tai ypač ryšku pojūčių atveju; juk ne dėl to mes sugebame matyti ir girdėti, kad daug kartų matėme ir gir-

dėjome, o priešingai, pojūčiais naudojames dėl to, kad juos turime, o ne dėl to, kad besinaudodami juos būtume išgyję. Tuo tarpu etinės dorybės išgyjamos tik per ilgą praktiką. Panašiai yra ir su kitais menais ir amatais. Juk menų ir amatų, kuriuos reikia išmokyti, kad išgytume, išmokstame besipraktikuodami, kaip, pavyzdžiui, bestatydami namus, pasidarome namų statytojai, grodami kitara, tampame kitaristai. Panašiai daromės teisingi, kai elgiames teisingai, tampame santūrūs, kai elgiames santūriai, narsiai elgdamesi, tampame narsūs. Tatai liudija ir miestų politinis gyvenimas: įstatymų leidėjai, pratindami piliečius prie dorybių, padaro juos gerus — toks yra kiekvieno įstatymų leidėjo noras ir tikslas, — o kurie taip nesielgia, klysta; tuo ir skiriasi viena valstybinė santvarka nuo kitos, gera nuo blogos. Be to, kiekviena dorybė žūsta dėl tų pačių priežasčių ir dėl tų pačių priemonių, kurių dėka ji atsirado. Panašiai yra su kiekvienu menu ir amatu. Juk, begrodami kitara, tampa ir gerais, ir blogais kitaristais. Panašiai yra su namų statytojais ir visais kitais amatininkais: gerai statydami, jie tampa gerais statytojais, o blogai statydami — blogais. Jei taip nebūtų, nereiktų mokytojo, ir kiekvienas iš prigimties būtų geras ar blogas. Taip yra ir su etinėmis dorybėmis; vykdydami veiksmus, susijusius su žmonių tarpusavio teisiniais santykiais, vieni iš mūsų tampa teisingi, o kiti — neteisingi, o vykdydami pavojingus veiksmus ir pratindamiesi bijotis arba būti drąsūs, vieni tampame narsūs, o kiti — bailūs. Panašiai yra su aistromis ir pykčiu; vieni darosi santūrūs ir švelnūs, kiti — įžalūs ir irzlūs, nes vieni elgiasi vienaip, kiti — kitaip. Vienu žodžiu, iš nuolatinio tos pačios elgsenos kartojimosi atsiranda įprotis. Todėl savo veiksmams turime nustatyti pastovią kryptį, nes iš tų veiksmų susiformuoja pastovūs polinkiai. Mat, labai svarbu iš mažens pratintis vienaip ar kitaip elgtis — nuo to priklausoma, galima sakyti, viskas.

II. Kadangi šis mūsų darbas, priešingai visiems kitiems veikalams, yra ne teorinis — juk čia neklausime, kas yra dorybė, o tik žiūrime, kad taptume geri, nes priešingu atveju iš to darbo nebūtų jokios naudos, — tai reikia panagrinėti dalykus, susijusius su mūsų veiksmais, būtent, kaip reikia juos atlikti; mat, nuo jų priklauso ir mūsų įpročiai (apie tai jau kalbėjome). Kad reikia elgtis pagal teisingą proto sprendimą, tai visiems žinoma, — tebus ir mums tai pagrindu. Apie tai

kalbėsime vėliau, nustatysim, kas yra teisingas proto sprendimas ir kaip jis santykiauja su kitomis dorybėmis. Tik čia iš anksto sutikime, kad praktinio gyvenimo klausimai turi būti pateikiami tik bendrais bruožais, o ne tiksliai nagrinėjami — mes jau sakėme iš pradžių, kad nagrinėjamą dalyką turi atitikti tolygaus svarbos svarstymai. Bet klausimai, susiję su elgsena ir tuo, kas yra naudinga, nereikalingi tvirto apibrėžimo, panašiai kaip ir klausimas, kas yra sveika. Jei taip yra su bendrais klausimais, tai tuo labiau taip bus su atskirais. Čia nereikia jokio tikslumo, nes tie dalykai nepriklauso nei menui, nei kokioms nors taisyklėms — patys veikiantys žmonės turi derintis prie atitinkamų aplinkybių, kaip tai būna gydymo ir laivo vairavimo mene.

Nors šie mūsų svarstymai taip atrodo, bet pamėginkime rasti išeitį. Pirmiausia reikia turėti galvoje, kad tokie dalykai, kaip etinės dorybės, iš prigimties yra tokie, jog žūsta ir nuo stokos, ir nuo pertekliaus. Tą patį matome ir fizinės jėgos, ir sveikatos atžvilgiu (mat, nematomus dalykus reikia aiškinti matomais); ir per didelį, ir nepakankamas kūno mankštinimas pakerta jėgas; panašiai yra su valgiu ir gėrimu: per daug ar per mažai naudojant, sugadina sveikatą, o saikingas vartojimas išlaiko ir stiprina sveikatą. Panašiai yra su santūrumu, narsumu ir kitomis dorybėmis. Kas visko vengia ir bijo, nieko nesiryžta apsiminti, tampa bailiu, o kas nieko nesibijo ir drąsiai žengia į bet koki pavojų, pasidaro išulius; panašiai tas, kuris mėgaujasi visais malonumais, neatsisakydamas jokio smagumo, tampa ištvirkėliu, o kas visų malonumų vengia, tampa bambekliu ir atbukusių jausmų žmogumi. Dėl stokos ir pertekliaus žūsta narsumas ir santūrumas, o saikingumas juos išgelbsti.

Nuo tų pačių priežasčių ir veiksmų priklauso ne tik etinių dorybių kilimas, augimas ir žuvimas, bet ir jų realizacija veiksmuose. Juk ir su matomais dalykais kartais yra panašiai, pavyzdžiui, su fizine jėga; ji atsiranda iš gausaus maitinimosi ir intensyvaus darbo, o to pasiekia tik labai stiprus žmogus. Panašiai yra ir su etinėmis dorybėmis. Juk, susilaikydami nuo smagumų, tampame santūrus, o tapę santūrus, lengviausiai nuo jų susilaikome. Panašiai ir su narsumu: įpratę niekinti pavojus ir jų nevengti, mes pasidarome narsūs, o tapę tokie, lengvai imamės baisių dalykų. Kokie yra tie įpročiai, aiškiai parodo malonumas ar skausmas, kuris lydi veiksmus: tas, kuris susi-

laiko nuo kūno malonumų ir tuo susilaikymu džiaugiasi, yra santūrus, o kuris dėl to erzina — nesutvirtas; kuris apsimina ir iškenčia baisius dalykus, ir tuo džiaugiasi ar bent nejaucia nepasitenkinimo, yra narsus, o kuris dėl to kenčia — bailus. Mat, etinė dorybė sukasi apie skausmus ir malonumus. Juk dėl malonumų darome blogus darbus, o dėl skausmo susilaikome nuo gerų darbų. Taigi, kaip sako Platonas, jau nuo mažens mes turime būti taip auklėjami, kad džiaugtumės ir liūdėtume tik dėl tų dalykų, dėl kurių reikia džiaugtis ar liūdėti. Tai ir bus teisingas auklėjimas. Be to, jei dorybės sukasi apie veiksmus ir išgyvenimus, o kiekvieną išgyvenimą ir veiksmą lydi malonumas ar skausmas, tai ir dėl to dorybė sukasi apie skausmus ir malonumus. Tai rodo ir baismės, skiriamos už nusikaltimus, nes jos yra tarsi kokie vaistai. Bet vaistai iš prigimties yra priešingi tiems dalykams, kuriuos jie gydo. Be to, kaip anksčiau sakėme, dalykai, dėl kurių sielos polinkis būna geresnis ar blogesnis, siejasi su jo prigimtimi. Polinkiai dėl malonumų ir skausmų būna blogi, kadangi mes anų siekiame, o šių vengiame, arba siekiame ar vengiame tų, kurių nereikia, arba kada kada nereikia, arba tokiu būdu, kokiu nereikia, arba kitokiais kokiais būdais, kuriais protas tokius dalykus apibrėžia. Dėl to kai kurie dorybę apibrėžia kaip kažkokį bejausmiškumą (apatiją) ir sielos ramybę. Bet tai neteisingas apibrėžimas, kadangi jie teigia paprastai ir abstrakčiai, o nenurodo, kaip reikia ir kaip nereikia, kada reikia, kada nurodo ir kitų dalykų, kurie čia paprastai yra pridedami. Taigi mes laikome pagrindu tokią dorybę, kuri sukasi apie malonumus ir skausmus ir yra tinkama daryti geriausius darbus, o blogybė — priešingai. Tai paaiškės iš to, ką pasakysime. Kadangi yra trys dalykai, kurių mes siekiame — gera, naudinga ir malonu, — ir trys priešingi dalykai, kurių vengiame — šlykštu, ne-naudinga, nemalonu, — tai šių visų dalykų atžvilgiu geras žmogus teisingai elgiasi, o blogas — klysta, ypač malonumų atžvilgiu. Mat, visiems gyvūnams yra bendras malonumo siekimas, jis lydi jų visus siekimus, nes ir tai, kas atrodo gera ir naudinga, yra malonu. Jau nuo kūdikystės mums visiems yra įaugęs malonumų siekimas. Todėl šitą afektą, išsiskynijusį mumyse, sunku išrauti. Ir savo darbus — vieni daugiau, kiti mažiau — matuojame skausmu ir malonumu. Todėl visas šis mūsų veikimas turi būtinai sukintis apie šiuos dalykus. Juk svarbus dalykas veiksmų atžvilgiu mokėti teisingai džiaugtis ar liūdėti.

Be to, kaip sako Heraklitas, sunkiau yra priešintis malonumui, negu pykčiui. Bet apie sunkiausių dalykus kaip tik ir sukasi menas ir dorybė, nes sunkiuose dalykuose geriau pasireiškia sąnumas. Tad ir dėl šios priežasties kiekvienas dorybės ar valstybinės veiklos dorybės nagrinėjimas sukasi apie malonumą ir skausmą, nes, kas šių dalykų atžvilgiu teisingai elgiasi, yra geras, kas ne — blogas. Tai tiek apie tai, kad dorybė sukausi apie malonumą ir skausmą, kad tos pačios priežastys, dėl kurių ji kyla ir vystosi, nulemia ir jos žlugimą; be to, ji realizuojasi tuose dalykuose, iš kurių gimsta.

III. Gal būt, kai kam bus neaišku, ką mes turime galvoje, sakydami, kad, teisingai elgdami, tampame teisingi, o santūriai elgdami — santūrus. Mat, kurie daro teisingus ir santūrius darbus, tie būna teisingi ir santūrus. Panašiai, kas elgiasi taip, kaip reikalauja gramatika, muzika, būna gramatikas ir muzikas. O gal menų srityje būna kitaip? Juk gramatikas gali ką nors padaryti pagal gramatikos taisyklę ir atsitiktinai arba nusižiūrėjęs į kitą. Tad tikras gramatikas bus tik tas, kuris ne tik ką nors padarys pagal gramatikos taisyklę, bet ir kaip gramatikas, tai yra, kaip žinąs gramatikos taisyklę. Be to, vienaip yra su menais, o kitaip — su dorybėmis. Mat, menų kūriniai patys savaime yra tobuli — jiems užtenka, kad turi tam tikrus privalumus. Bet tai, kas daroma pagal dorybę, būna teisinga ar santūri ne dėl to, kad daroma tam tikru būdu, bet kad veikėjas, atlikdamas veiksmą, laikosi šitokių sąlygų: pirma, daro sąmoningai; antra, kad būna iš anksto nusistatęs daryti ir iš anksto nusistatęs daryti ne ką kita, o tik šitai; ir trečia, jis daro ryžtingai ir nepajudinamai. Visi šie dalykai, išskyrus sąmoningumą, menams įsigyti yra nereikalingi. O dorybėms įsigyti sąmoningumas mažai ką padeda arba visai nieko neduoda. Kiti du dalykai turi nemažą reikšmę — tiesiog viską nulemia; dorybę įsigyjame, nuolat kartodami teisingus ir santūrius veiksmus, o teisingi ir santūrus veiksmai būna tada, kai juos atlieka teisingas ir santūrus žmogus. Teisingas ir santūrus žmogus yra ne tas, kuris dirba teisingus ir santūrius darbus, bet tas, kuris juos dirba taip, kaip teisingi ir santūrus žmonės. Tad teisingai sakoma, jog žmogus tampa teisingas teisingų darbų dėka, o santūrus — santūrių darbų dėka. O tas, kuris taip nesielgia, neturi jokių perspektyvų įsigyti etinę dorybę. Dauguma žmonių taip nesielgia: tenkindamiesi samprotavimais apie dorybę, jie tariasi filosofuoją ir tikisi įsigysią

dorybę. Jie yra panašūs į ligonius, kurie išklauso, ką sako gydytojai, bet nevykdo, ką jie liepia. Taigi, kaip anie taip elgdamiesi neturi sveiko kūno, taip ir šitaip filosofuojantieji neturi sveikos sielos.

IV. Po šių dalykų reikia panagrinėti, kas yra etinė dorybė. Kadangi sieloje vyksta trejopi reiškiniai — afektai, galios ir polinkiai, tai vienas iš tų trijų dalykų ir bus etinė dorybė. Afektais aš vadinu aistras, pyktį, baimę, drąsą, pavydą, džiaugsmą, draugystę, neapykantą, ilgėsį, lenktyniavimą, pasigailejimą, apskritai visa tai, ką lydi malonumas arba skausmas; galios vadinu tai, kieno dėka mes gauname tuos afektus, pavaldžiui, kieno dėka mes galime pykti, liūdėti ar gailėtis; polinkiais vadinu tai, kieno dėka mes gerai ar blogai elgiamės minėtų afektų atžvilgiu. Pavyzdžiui, blogai elgiamės pykčio atžvilgiu, jei pykstame per smarkiai arba per silpnai, o gerai elgiamės — jei vidutiniškai pykstame. Panašiai ir su kitais afektais. Taigi afektai nėra nei dorybės, nei ydos, nes dėl afektų nevadiname žmonių nei gerais, nei blogais, o tik dėl dorybių ar ydų. Be to, dėl afektų mus nei giria, nei peikia. Juk ne dėl to mes ką nors giame, kad jis bijosi, ar baramė, kad jis pyksta, o dėl to, kad pyksta tam tikru būdu. Taigi mus giria dėl dorybių, o peikia dėl ydų. Be to, mes bijomės arba pykstame ne dėl to, kad būtume jau iš anksto nusistatę bijoti arba pykti, o dorybės yra arba jau iš anksto nusistatytas dalykas, arba yra sąlygojamos išankstinio nusistatymo. Be to, sakoma, kad afektai mus jaudina, o dorybės ir ydos mūsų nejaudina, tik mus vienaip ar kitaip nuteikia. Dėl tų pačių priežasčių dorybės nėra ir galios. Juk mus nevadina gerais ar blogais tik dėl to, kad mes turime galią patirti afektus, — dėl to mus nei giria, nei peikia. Be to, galios mums jau yra įgimtos, o dorybės ir ydos nėra įgimtos (apie tai jau sakėme anksčiau). Taigi, jei dorybė nėra nei afektas, nei galia, tai belieka, kad ji būtų polinkis arba tam tikra dispozicija. Tuo sykiu pasakėme, kas yra dorybė rūšies atžvilgiu.

V. Neužtenka pasakyti, kad dorybė — tai polinkis, bet reikia apibrėžti, kokie tie polinkiai. Reikia pasakyti, kad kiekviena dorybė ir tą daiktą, kurio ji yra dorybė, išlaiko geru, ir to daikto darbą padaro gerą. Antai akies dorybė ir akių padaro gera ir jos funkcionavimą, nes akies dorybės dėka mes gerai matome. Arba arklio dorybė padaro, kad arklys būna geras, gali gerai bėgti, nešioti raitelį ir pasipriešinti priešams.

Jei taip yra su visais dalykais, tai ir žmogaus dorybė bus polinkis, kurio dėka žmogus bus geras ir gerai atliks savo funkcijas. Mes jau kalbėjome, kokių būdu tai įvyks. Tai paaiškės, jei pažiūrėsime, kokia yra dorybės prigimtis. Kiekviename dalyke, kuris yra tolydinis ir padalomas, galima išskirti didesnę, mažesnę arba lygią dalį — ir tai atsižvelgiant arba į patį dalyką, arba į mus. O tai, kas yra lygu, yra kažkoks vidurys tarp to, kas yra per daug, ir to, kas yra per mažai. Dalyko viduriu vadinu tai, kas yra lygiai nutolęs nuo abiejų galų, — tai yra viena ir tas pat visiems dalykams. Mūsų atžvilgiu vidurys yra tai, ko nėra nei per daug, nei trūksta — tai nėra nei viena, nei visiems tas pat. Pavyzdžiui, jei dešimt bus daug, o du — mažai, tai dalyko atžvilgiu vidurys bus šeši, nes šeši yra mažiau už dešimt, o daugiau už du — tai yra vidurys aritmetinio vidurkio prasme. Bet mūsų atžvilgiu vidurį reikia nustatyti kitaip. Jei, pavyzdžiui, suvalgyti šešias minas¹ kam nors yra per daug, o dvi — per mažai, tai atletikos treneris nepaskirs jam šešių minų. Mat, tam, kuris valgys, šis kiekis gali būti arba per didelis, arba per mažas — Milonui jis bus nepakankamas, o pradedančiam mankštintis — per didelis. Tas pat su bėgimu ir boksais. Todėl kiekvienas žinovas vengia to, kas per daug ir per mažai, o ieško ir parenka vidurį, atsižvelgdamas ne į patį dalyką, o tik į mus. Taigi, jeigu kiekvienas mokesimas dirbti gerai atlieka savo darbą, jei turi prieš akis vidurį ir jo siekia visuose darbuose, — apie gerai atliktą darbą paprastai sakoma, kad prie jo nei pridėsi, nei atimsi, turinti galvoje, kad perteklius ir stoka sugadina daikto vertę, o vidurys išsaugo. Jei geri menininkai, kaip sakome, kuria, turėdami prieš akis tą vidurį, ir jeigu dorybė, kaip ir pati prigimtis, yra subilesnė ir tikslesnė už meną, tai ji, matyt, turi siekti vidurio kaip savo tikslo. Turiu galvoje etinę dorybę, nes ji turi reikalą su afektais ir polinkiais, o šiuose dalykuose pasireiškia perteklius, stoka ir vidurys. Antai bijoti, būti drąsiam, aistringai siekti, pykti, gailėtis ir apskritai džiaugtis ir liūdėti galima ir per daug, ir per mažai — abiem atvejais ne gerai, bet patirti šiuos afektus tinkamu laiku, dėl tam tikrų priežasčių, tam tikrų asmenų atžvilgiu, tam tikru tikslu ir tinkamu būdu — yra ir vidurys, ir dorybė, nes vidurys ir yra dorybės ypatybė. Panašiai yra su pertekliumi, stoka bei vidu-

¹ 6 minos — maždaug 600 gramų. (*Vertėjo pastaba.*)

riu ir veiksmų atžvilgiu. O dorybė sukasi apie afektus ir veiksmus, kuriuose tai, kas per daug ir per mažai, laikoma klaida ir peikiama, o vidurys giriamas ir laikomas teisingu dalyku. Šie abu dalykai kaip tik priklauso dorybės sričiai. Taigi etinė dorybė yra kažkoks vidurys, kadangi ji siekia vidurio. Be to, klysti galima įvairiai, nes, kaip tvirtina pitagoriečiai, blogis priklauso begalybei, o gėris — tam, kas ribota. Bet teisingai elgtis galima tik vienu būdu, todėl gerį pasiekti sunku, o blogį — lengva, nes tikslo nepasiekti lengva, o pasiekti — sunku. Dėl to perteklius ir stoka priklauso blogiui, o vidurys — geriui. Vienu atveju žmonės būna geri, o įvairiais atvejais — blogi.

VI. Taigi etinė dorybė yra polinkis, kuris gali laisvai pasirinkti, jis glūdi — mūsų atžvilgiu — vidutiniškume, ir protas jį apibrėžia taip, kaip apibrėžia protingas žmogus. Vidutiniškumas yra vidurys tarp dviejų ydų — pertekliaus ir stokos; be to, tos dvi ydos afektuose ir veiksmuose arba nepasiekia reikiamo saiko, arba jį viršija, o dorybė vidurkį ir suranda, ir pasirenka. Taigi, atsižvelgiant į esmę ir definiciją, kuri apibrėžia tą esmę, dorybė yra vidutiniškumas, bet, atsižvelgiant į tai, kas yra geriausia, ir į gerį, — tai kraštutinis.

Bet ne kiekvienas veiksmas ir ne kiekvienas afektas priima vidutiniškumą. Kai kurių jau patys pavadinimai rodo blogį, pavyzdžiui, džiaugsmas dėl kito nelaimės, begėdiškumas, pavydas, o iš veiksmų — svetimoteriavimas, vagystė, žmogaus nužudymas. Apie šiuos ir panašius dalykus sakoma, kad jie savaime yra blogi, o ne dėl to, kad juose būtų perteklius arba stoka. Šiuose dalykuose niekuomet negalima teisingai pasielgti, o tik klysti. Tokių dalykų atveju gėris ar blogis yra ne tai, kad svetimoteriaujama su ta ar kita moterimi, tuo ar kitu laiku, tokiu ar kitokiu būdu, bet apskritai yra bloga ką nors panašaus daryti. Lygiai taip pat būtų, jei mes ieškotume pertekliaus, stokos ar vidurkio skriaudime, bailume, ištirkavime, nes tuo atveju būtų pertekliaus ir stokos vidutiniškumas, pertekliaus perteklius ir stokos stoka. Kaip nėra pertekliaus arba stokos santūrumė, narsumė, — mat, čia vidutiniškumas yra aukščiausias laipsnis, — taip ir anuose dalykuose nėra nei pertekliaus, nei stokos, nei vidutiniškumo: kad ir kokių būdu jie pasireikštų, visada bus ydiniškumo: kad ir kaip nebūna nei pertekliuje, nei stokoje vidutiniškumo, nei vidutiniškume pertekliaus ar stokos.

VII. Čia reikia kalbėti ne tik apskritai, bet ir pritaikyti žodžius atskiriems atvejams, nes, kalbant apie veiksmus, bendri žodžiai būna tušti,— teisingesni būna tik atskirais atvejais,— prie jų ir reikia priderinti žodžius. Su jais galima susipažinti iš diagramos. Baimės ir drąšos atveju vidutiniškumas yra narsumas. Iš žmonių, viršijančių saiką, tas, kuris įveikia bebaimiškumą, neturi pavadinimo (daug kam trūksta pavadinimo); tas, kuris viršija drąsumą, yra įžūlus, o tas, kuris yra per daug baimingas ir kuriam trūksta drąšos — bailys. Malonumų ir skausmų atveju — ne visų (ypač tai pasakytina apie skausmus) — vidutiniškumas yra santūrumas, o perteklius — nesusiavdymas. Nedaug yra tokių, kurie nebūtų linkę į malonumus,— todėl tokiems žmonėms trūksta pavadinimo. Mes juos pavadinysime neįautriais. Pinigų ėmimo ir leidimo atveju vidutiniškumas bus dosnumas, o perteklius ir stoka — išlaidumas ir šykštumas. Perteklius ir stoka čia pasireiškia priešingai; išlaidusis perlenkia pinigų švaistymu, o stokoja kaupimo, o šykštusis perlenkia, imdamas pinigus, bet per mažai jų išleidžia. Kol kas mes apie tai kalbame tik bendrais bruožais ir paviršutiniškai — to mums dabar užtenka; vėliau kalbėsime išsamiau ir apibrėšime tiksliau. Dėl pinigų būna ir kitokių nusiteikimų: didžiadvasiškumas kaip vidutiniškumas; didžiadvasis skiriasi nuo dosnaus, nes didžiadvasiškumas susijęs su didelėmis pinigų sumomis, o dosnumas — su mažomis; perteklius čia būna nekultūringas švaistymasis pinigais, o stoka — smulkmeniškumas. Šios ydos skiriasi nuo nukrypimų dosnume, o kuo skiriasi, pasakysime vėliau. Garbės ir negarbės atveju vidutiniškumas bus salkingas garbės siekimas; jos perteklius — išdidumas, o stoka — per didelis nusižeminimas. Sakėme, kad dosnumas skiriasi nuo didžiadvasiškumo tuo, kad operuoja mažomis pinigų sumomis. Panašiai šalia didžios garbės siekimo yra mažas garbės siekimas. Mat, garbės galime siekti taip, kaip pridera; galima siekti daugiau, negu pridera, ir mažiau. Tas, kuris siekdamas viršija saiką, vadinamas garbėtroška, o kas per mažai siekia, yra be ambicijos, o kas laikosi vidurio, to nėra kaip pavadinti. Ir pinigai neturi pavadinimų, išskyrus *ambiciją*, kuri reiškia ambicingo žmogaus polinkį. Todėl abu kraštutinumai ginčijasi dėl vidurinės vietos, ir mes kartais tą, kuris laikosi vidurio, vadiname ambicingu, o kartais — žmogumi be ambicijos; kartais giriamo ambicingą, o kartais tą, kuris be ambicijos. Ko-

dėl mes taip darome, bus pasakyta vėliau, o dabar tokiu pat būdu, kaip iki šiol, kalbėkime apie likusias dorybes ir ydas. Ir pykčio atvejais būna perteklius, stoka ir vidutiniškumas. Kadangi jie neturi pavadinimų, tai tą, kuris išlaiko saiką, vadinsime švelniu, o vidutiniškumą — švelnumu. O kai dėl kraštutinumų, tai tą, kuris per daug pyksta, vadinsime karštu, o ydą — karštumu, o tą, kuriam trūksta pykčio,— nesupykinamui, o ydą — nesugebėjimu pykti. Yra dar kiti trys vidutiniškumai, kurie, nors ir būdami vienas į kitą panašūs, vis dėlto skiriasi vieni nuo kitų. Mat, jie visi susiję su bendravimu su žmonėmis žodžiais ir veiksmais, bet skiriasi tuo, kad vienas susijęs su tiesa, glūdinčia žodžiuose ir veiksmuose, o kiti du — su tuo, kas juose yra malonaus; iš dviejų pastarųjų vienas susijęs su tuo, kas yra malonu žaidime, o kitas — su tuo, kas malonu visomis gyvenimo aplinkybėmis. Reikia ir apie šiuos dalykus kalbėti, kad pamatytume, jog vidutiniškumas visur yra pagirtinas, o kraštutinumai — negeri, negirtini, dargi peiktini. Ir šie atvejai dažniausiai neturi pavadinimų, bet, kaip ir ankstesniems dalykams, pamėginsime duoti pavadinimus, kad mūsų dėstymas būtų aiškesnis ir nuoseklesnis. Taigi tiesos atveju tas, kuris laikosi vidurio, lai bus vadinamas tiesiakalbiu, o vidutiniškumas — tiesiakalbiškumu; nukrypimas į perdėjimą — pagyrūniškumu, o nukrypėlis — pagyrūnu; nukrypimas į stokos pusę — ironija, o tas, kuris nukrypsta,— ironišku. Dėl malonumo žaidimo, tai tas, kuris laikosi vidurio, vadinamas linksmu, sąmojingų žmogumi, o jo nuotaika — taktiškumu, nukrypimas į perdėjimą — maivymusi, o tas, kuris nukrypsta — pamaiva, kuris stokoja juoko, sąmojo — niurna, o jo yda — niurgzlumu. Kai dėl kitokių gyvenimo malonumų, tai tas, kuris yra malonus taip, kaip pridera, bus draugiškas, o vidutiniškumas — draugiškumas; tą, kuris yra perdėtai malonus, jei bus nesavanaudiškas, vadinsime nuolankiu (nusižeminusiu), o jei su išskaiciavimu — pataikūnu; tas, kuriam trūksta malonumo, visuomet linkęs vaidytis ir yra stačiokas. Vidutiniškumas pasireiškia ir afektuose, ir tuose dalykuose, kurie siejasi su afektais. Antai drovumas nėra dorybė, bet drovus žmogus yra giriamas; ir čia vienas bus vidutiniškas, o kitas — visko drovisi — tai ir bus nedrąsus; kitas neturi gėdos — tai begėdis; tas, kuris čia laikosi vidurio, yra drovus. Doras pasipiktinimas yra vidurys tarp pavydo ir džiaugsmo dėl kito nelaimės. Taip yra su malonumu ir skausmu dėl mums artimus

žmones ištikusių įvykių. Mat, tas, kuris teisingai piktnasi, jaučia kokią nors dvi ydos — perteklius ir stoka, — o trečioji — dorybė, nes ji išlaiko saiką, tai visi tie trys nusiteikimai yra vienas kitam priešingi. Mat, kraštutinumai yra priešingi ir vienas kitam, ir viduriui, o vidurys yra giminingas kraštutinumams. Panašiai kaip tai, kas lygus, yra didesnis už mažesnę, bet mažesnis už didesnę, taip ir viduriniai nusiteikimai, palyginus su stoka, yra perteklius, o palyginus su pertekliumi — stoka tiek afektuose, tiek ir veiksmuose. Juk narsus žmogus prieš bailį bus įžūlus, o prieš įžūlų atrodys bailus. Panašiai ir santūrusis, lyginant su nejautriu, bus nesuvaldąs, o prieš nesuvaldantį atrodys nejautrus; dosnus žmogus prieš išlaidų atrodys šykštus, o prieš šykštųjį — išlaidus. Todėl tie, kurie laikosi kraštutinumų, kiekvieną besilaikantį vidurio nukelia į priešingą kraštutinumą, ir narsų vyrą bailys vadina įžūliu, o įžūlusis — bailiu. Panašiai būna su visais dalykais. Kadangi nusiteikimai taip labai vienas kitam priešingi, didesnis priešingumas būna tarp kraštutinumų, negu kiekvieno kraštutinumo vidutiniškumui. Mat, nuotolis tarp kraštutinumų yra didesnis, negu tarp kraštutinumų ir vidurio, panašiai kaip didesnis yra nuotolis tarp didesnio ir mažesnio, negu tarp šių abiejų ir to, kas yra lygu. Be to, kai kurie kraštutinumai su vidutiniškumu turi šokių tokių panašumą, kaip, pavyzdžiui, įžūlumas su narsumu, išlaidumas su dosnumu, o kraštutinumai tarp savęs yra visai nepanašūs. O tie dalykai, kurie labiausiai yra vienas nuo kito nutolę, vadinami priešingais, ir kuo labiau jie būna nutolę, tuo priešingesni yra vieni kitiems. Vidutiniškumui kartais būna priešingesnė stoka, o kartais perteklius, pavyzdžiui, narsumui labiau yra priešingas ne įžūlumas, kuris yra pertekliaus faktas, o bailumas, kuris yra stoka; santūrumui labiau priešingas yra ne nejautrumas, kuris yra stoka, o nesuvaldymas, kuris yra per-

VIII. Kadangi yra trys rūšys nusiteikimų (polinkių, dispozicijų) ir iš jų dvi yra ydos — perteklius ir stoka, — o trečioji — dorybė, nes ji išlaiko saiką, tai visi tie trys nusiteikimai yra vienas kitam priešingi. Mat, kraštutinumai yra priešingi ir vienas kitam, ir viduriui, o vidurys yra giminingas kraštutinumams. Panašiai kaip tai, kas lygus, yra didesnis už mažesnę, bet mažesnis už didesnę, taip ir viduriniai nusiteikimai, palyginus su stoka, yra perteklius, o palyginus su pertekliumi — stoka tiek afektuose, tiek ir veiksmuose. Juk narsus žmogus prieš bailį bus įžūlus, o prieš įžūlų atrodys bailus. Panašiai ir santūrusis, lyginant su nejautriu, bus nesuvaldąs, o prieš nesuvaldantį atrodys nejautrus; dosnus žmogus prieš išlaidų atrodys šykštus, o prieš šykštųjį — išlaidus. Todėl tie, kurie laikosi kraštutinumų, kiekvieną besilaikantį vidurio nukelia į priešingą kraštutinumą, ir narsų vyrą bailys vadina įžūliu, o įžūlusis — bailiu. Panašiai būna su visais dalykais. Kadangi nusiteikimai taip labai vienas kitam priešingi, didesnis priešingumas būna tarp kraštutinumų, negu kiekvieno kraštutinumo vidutiniškumui. Mat, nuotolis tarp kraštutinumų yra didesnis, negu tarp kraštutinumų ir vidurio, panašiai kaip didesnis yra nuotolis tarp didesnio ir mažesnio, negu tarp šių abiejų ir to, kas yra lygu. Be to, kai kurie kraštutinumai su vidutiniškumu turi šokių tokių panašumą, kaip, pavyzdžiui, įžūlumas su narsumu, išlaidumas su dosnumu, o kraštutinumai tarp savęs yra visai nepanašūs. O tie dalykai, kurie labiausiai yra vienas nuo kito nutolę, vadinami priešingais, ir kuo labiau jie būna nutolę, tuo priešingesni yra vieni kitiems. Vidutiniškumui kartais būna priešingesnė stoka, o kartais perteklius, pavyzdžiui, narsumui labiau yra priešingas ne įžūlumas, kuris yra pertekliaus faktas, o bailumas, kuris yra stoka; santūrumui labiau priešingas yra ne nejautrumas, kuris yra stoka, o nesuvaldymas, kuris yra per-

teklus. Taip yra dėl dviejų priežasčių: viena tų priežasčių glūdi pačiame dalyke: kadangi vienas iš dviejų kraštutinumų yra artimesnis ir panašesnis į vidutiniškumą, tai mes vidutiniškumui priešpastatome ne tą kraštutinumą, o jo priešingybę. Pavyzdžiui, kadangi narsumui yra artimesnis ir giminingesnis įžūlumas, o mažiau artimas bailumas, tai jam labiau priešpastatome antrąjį kraštutinumą, nes tai, kas yra toliau nuo vidutiniškumo, atrodo ir labiau priešinga. Taigi viena tų priežasčių kyla iš paties dalyko, antrąjį priežastis kyla iš mūsų pačių. Į ką mes iš prigimties esame labiausiai linkę, tai mums atrodo labiau nutolę nuo vidutiniškumo. Antai iš prigimties mes esame labiau linkę į smagumus, todėl greičiau pasiduodame pasileidimui, negu susivaldymui. Taigi priešingose vidutiniškumui dalyku vadiname tai, kas lengviau mumyse išbujoja, todėl pasileidimas, kuris yra pertekliaus faktas, yra priešingesnis vidutiniškumui.

IX. Pakankamai pasakėme apie tai, kad: pirma, etinė dorybė yra vidutiniškumas tarp dviejų ydų — pertekliaus ir stokos; antra, kaip ji būna vidutiniškumu, ir trečia, kad jos ypatybė yra siekti to vidutiniškumo kaip tikslo ir veiksmuose, ir afektuose. Dėl to sunku būti dorybingu žmogui, nes nelengva kiekviename dalyke išlaikyti vidurį, pavyzdžiui, rasti ratą vidurį gali ne kiekvienas, o tik tą dalyką išmanantis žmogus. Antai kiekvienas žmogus gali lengvai supykti, švaisyti ar kaupti pinigus. Bet ne kiekvienas gali ir sugeba žiūrėti, kam reikia duoti pinigų arba ant ko supykti, kiek ir kada duoti arba pykti, dėl ko duoti ir kaip duoti pinigų arba pykti. Todėl gėris yra retas, pagirtinas ir pulkus privalo kas. Taigi tas, kuris siekia vidutiniškumo, pirmiausia privalo kuo labiausiai vengti to, kas yra labiausiai priešinga vidutiniškumui. Panašiai ir Kalipsė patarė:

Savąjį laivą toli nuo šių dūmų laikyk
ir bangų.

Mat, iš dviejų kraštutinumų vienas yra klaidingesnis, kitas — mažiau klaidingas. Kadangi nepaprastai sunku rasti vidurį, tai, kaip sakoma, reikia pasinaudoti antruoju plaukimu, pasirenkant mažesnę blogybę. O tai geriausiai galima padaryti tuo būdu, kurį nurodėme. Labiausiai reikia žiūrėti, į kokias ydas daugiausia esame linkę, nes vieni iš prigimties linksta į vienus dalykus, kiti — į kitus. Lengviausiai tai sužinosime iš malonumų ir skausmų, kurie kyla mumyse. Reikia mums pa-

tiems save traukti į priešingą pusę, nes, kuo labiausiai atsifolinę nuo to, kas ydinga, pasieksime vidurį, panašiai kaip daro tie, kurie nori ištiesinti kreivą medžio gabalą. Kiekviename dalyke labiausiai reikia saugotis to, kas malonu ir smagu, nes apie tai mes nesugebame bešališkai spręsti. Ką senieji trojiečiai jautė Helenos atžvilgiu, tą mes privalome jausti malonumų atžvilgiu ir kiekviena proga kartoti jų žodžius: šitokių būdų ją vydomi nuo savęs, mažiau darysime klaidų. Viena žodžiu, šitokių būdų labiausiai įstengsime pasiekti vidurį. Tačiau tai sunkus dalykas, ypač atskirais atvejais. Juk nelengva nustatyti, kaip reikia pykti, ant ko pykti, dėl ko pykti ir ar ilgai pykti, nes mes patys kartais giriname tuos, kurie stokoja pykčio, ir vadiname švelniais, o kartais tuos, kurie isikarščiuoja, vadiname vyriškais. Bet mes peikiame ne tuos, kurie truputį nukrypsta nuo to, kas yra gera, į pertekliaus ar stokos pusę, o tik tuos, kurie smarkiai nukrypsta, nes tokia yda nelieka nepastebima. Sunku apibrėžti, ką kiek reikia peikti — panašiai kaip ir kitus dalykus, susijusius su tuo, kas vertinama pojūčiais. Tokie dalykai yra nustatomi kiekvienu atskiru atveju, ir apie juos sprendžia sveikas protas. Aišku yra tik tai, kad kiekvienu atveju vidutiniškumas yra girtinas dalykas, bet kartais reikia ir nukrypti čia į pertekliaus, čia į stokos pusę. Šitokių būdų lengviausiai surasime vidurį ir tai, kas gera.

Versla iš *Aristotelis Ethicorum Nicomachiorum libri decem ex Dion. Lambini interpretatione Graecolatini*, Basileae, 1582, p. 74—111. Vertė J. Duménil.

POLITIKA

PENKTOJI KNYGA

I

1. Apie kitus dalykus, kuriuos mes ketiname patyrinti, jau pasisakėme. Dabar iš eilės reikia patyrinti, dėl kurių priežasčių valstybinės santvarkos pasikeičia, kiek yra tų priežasčių ir koks jų pobūdis; kaip valstybinės santvarkos žlunga, kokie santykiai nuverstosios santvarkos su ta, kuri ją pakeitė; koku būdu gali išsilaikyti visos santvarkos apskritai ir kiekviena santvarka, atskirai imant, ir kokiomis priemonėmis galima išgelbėti kiekvieną valstybinę santvarką.

2. Jau iš pat pradžių reikia pažiūrėti, kuo vieningos nuomonės tvarką kūrėjai buvo vieningos nuomonės pagrindu turi sudaryti teisingą tvarkos pagrindą, bet, kaip jau anksčiau piliečių lygybė, bet, kaip jau anksčiau nepavykdavo to įgyvendinti. Mat, žmonės, matydami, jog tam tikru atveju deju galvoti, kad visi valstybės piliečiai pavyzdžiui, iš to, kad visi yra lygiai laikyti lygiais apskritai; oligarchijai, žmonės, būdami vienu kuriuo atžvilgiu apskritai, pavyzdžiui, iš to, kad žmonės atžvilgiu, padarė išvadą, kad žmonės yra lygūs.

3. Todėl vieni, remdamiesi lygybe, siū visuose valstybės valdymo reikse nelygybę, stengiasi išgyti vis daug vertas, tas privalas daugiau ir turėtvarkos yra pasiekusios tam tikro teisingumo joms nepavyko įgyvendinti arba kiti piliečiai negauna dalyvauti kyme tiek, kiek jie tariai turį teisę labiausiai pateisinamas būtų suklamaisiai pasižymi dorybėmis, nes tik jie rentis nelygybe, bet jie mažiausiai kurie išsiskiria iš kitų aukšta kilmė nori savęs laikyti lygiais. Mat, tie dorybė ir turta, yra laikomi kilmingais.

4. Iš to ir kyla visi neramumai — limų šaltinis. Perversmai būna dvejopversmai būna nukreipti prieš pačnorint esamą santvarką pakeisti kitią oligarchiją arba oligarchiją — dorybės ir demokratijos įvesti respriešingai. Kitais atvejais nesiekiamas kos: nepatenkintieji linkę ją pakeiti patekti į valdžią. Taip būna, pavyzd narchyjoje.

5. Be to, perversmo tikslas gali būt santvarkos bruožus, arba susilpninti padaryti dar oligarchiškesnę arba demokratiją dar labiau sudemokratiš demokratiška — panašiai yra ir su v